

Historijski mitovi u zemljama nasljednicama Jugoslavije

Inter University Center, Dubrovnik, 16-18 septembar 2004.

RAZMATRANJA O PROBLEMATICI DRŽAVOTVORNIH MITOVA HRVATSKE I SRBIJE S OSVRTOM NA MIT O JASENOVCU

Ivana Škiljan

Svaka kulturna cjelina (kulturni tip), koliko god bila složen i promjenjiv organizam čije je dijelove teško definirati, ima svoju kulturnu okosnicu čiju osnovu čine svjetonazor (koji kulturnoj cjelini daje smisao u organizaciji svijeta i zadaću organizacije kulture glede njezine prilagodbe fizičkoj sredini) i vrednote (koje imaju zadaću unutrašnje organizacije kulture na osnovu kojih se oblikuju pravila ponašanja). Iako ćemo svjetonazor naći u mitologijama pojedinih kultura valja ga razlikovati od mitologije koja ima ulogu simboličkog predstavljana realnosti i presudna je za održavanje svake kulturne zajednice kojoj osigurava čvrsto vezanje pripadnika uz svoju kulturu. Osnovni društveni karakter mita neprijeporan je pa su se tako usporedno s razvojem društava od «primitivnih» do suvremenih nacionalnih, karakter i uloga mita razvijali i mijenjali, i uz stare poprimali neke nove značajke. Nacija kao imaginarna zajednica potiče nastanak mitova koji su satkani u nesvjesno svake nacije i predodžbe koje ta nacija ima o sebi. U tom smislu je među brojnim vrstama i klasifikacijama mitova potrebno upozoriti na J. Armstrongove »mitologije opstanka i identiteta«, nastale konstrukcijom i fuzijom raznih mitova tijekom stoljeća, koje on naziva »motornom snagom« dugovječnih etničkih zajednica poput Židova, Hindusa, Armenaca ... ali i nešto mlađih naroda poput južnoslavenskih. Ako se krene prosvjetiteljskim pristupom, potrebno je te historijske mitove razotkriti i osloboditi one koji su tim mitovima zavedeni, odnosno ako historijskim mitovima pristupimo funkcionalistički potrebno je istraživati društvenu funkciju koje mitovi obavljaju, a ne njihovu istinitost, što znači da takvi mitovi ne moraju biti nešto neprirodno i nužno zlo, već naprotiv, često su sastavni dio mehanizma funkcioniranja pojedinog društva. Međutim, ako mitovi postanu oružje u širenju mržnje oni postaju opasni.

Uz svu težinu ljudskih žrtava koje su vezane uz koncentracijski logor Jasenovac (a možda upravo zato), problematika Jasenovca u znanstvenoj i popularnoj literaturi, svakodnevnici, politici itd. predstavlja reprezentativni primjer *mita* (time se ne misli da je samo postojanje logora mit iako neki autori čak i to tvrde kada je riječ o Jasenovcu kao logoru smrti).

Prema tome, očito ja da se podaci o Jasenovcu u literaturi kreću iz krajnosti u krajnost. Spomenute krajnosti najčešće su vezane uz pitanje karaktera logora Jasenovac, uz pitanje broja žrtava, te pitanja mogućeg postojanja logora nakon 3. svibnja 1945., dakle tzv. *komunističkog logora*. Četvrta točka u kratkoj analizi Jasenovca u historiografiji vezana je uz problematiku Bleiburga kao tragedije koja se često navodi kao protuteža Jasenovcu (a zanimljivo i u slučaju Bleiburga isto su prisutna pretjerivanja s brojem žrtava).

Što se tiče broja žrtava, očito je da razni autori nude razne podatke. Broj poginulih u Jasenovcu postao je takva opsesija da se je polemika oko cjelokupnog broja žrtava Drugog svjetskog rata na kraju svela na polemiku oko žrtava logora Jasenovac. Međutim, s vremenom su brojke same po sebi postajale sve manje važne. Postalo je očito da je Jasenovac mit i to da: »*Jasenovac dakle nije postao mitom zbog diskutabilnog broja žrtava oko kojih se svađaju srpski i hrvatski povjesničari i*

istoričari, nego prije svega zbog interpretacije i manipulacije glede uzroka i motiva ustaških zločina;...«, odnosno forsirale su se samo srpske žrtve a kao razlog njihova stradavanja isticala se pravoslavna vjeroispovijest i katolicizam kao glavni inspirator plana uništenja srpskog naroda i pravoslavlja, dok se uloga NOP-a i žrtava komunista zanemarivala, kao i opće prilike u nacističkoj Europi u Drugom svjetskom ratu.

Kada su određeni hrvatski autori napokon raskrinkali laži i zle namjere, kako ga je nazvao Josip Pečarić, Srpskog mita o Jasenovcu i zaključili su : *»Iako još nedostaje istraživačkih radova koji bi dokumentirano i analitički istražili te detaljnije rasvijetlili povezanost dugoročnih političkih predviđanja u srbijanskom i jugoslavenskom vrhu s izgradnjom mita o genocidnosti Hrvata i hrvatske države – u svrhu lakšeg pasiviziranja Hrvata i dijela hrvatskog republičkog čelnništva – promatranjem događanja koja su se odvijala, dedukcijom se nedvojbeno može zaključiti kako postoji velika sukladnost između rasta krize u bivšoj Jugoslaviji i općeg forsiranja mita o genocidu kojeg su Hrvati i hrvatska država navodno izvršili nad Srbima u Drugom svjetskom ratu.«*

Ali već i na primjeru ovog djela čitatelj će naići na retke poput: *»... od nastanka prve Jugoslavije ključno pitanje srbijanske kraljevske dinastije ... na koji način podređenom položaju zadržati hrvatsku naciju ... Ta su se nastojanja kretala u različitim smjerovima; dogovaranje sa Stjepanom Radićem, atentat na hrvatske predstavnike u Skupštini, Šestojanuarska diktatura, Sporazum Cvetković-Maček ...«* ili *»Komunistička se Jugoslavija – nakon poratnih masovnih ubojstava i progona pripadnika vojske i strukture vlasti NDH, te članova njihovih obitelji; zatim sudjelovanja djela hrvatske nacije na partizanskoj strani – naizgled nalazila u boljem položaju u odnosu na 'hrvatsko pitanje'. No zbog zadržavanja načelno istih, starojugoslavenskih, međunacionalnih (i drugih) odnosa na gotovo svim razinama – pa tako i odnosa moći u strukturi vlasti – postupno se stvaralo nezadovoljstvo i među Hrvatima koji su u ratu bili na partizanskoj strani, pa čak i kod onih koji su participirali u novoj vlasti. Kako bi se naznačilo do kuda je, već u ranim poratnim godinama, doseglo nezadovoljstvo situacijom u Jugoslaviji, u ovome je razmatranju dovoljno podsjetiti na 'slučaj Hebrang'«*. Ako se osvrnemo na ovu posljednju konstataciju vezanu uz »slučaj Hebrang« očito je da pojedini znanstvenici zbog neprijateljstva prema mitu kojeg pokušavaju uništiti, ne samo da stvaraju antimit – vlastitu apsolutnu istinu koja bi trebala zamijeniti stara i nevaljala tumačenja, već stvaraju i nove mitove. Prema tome, historijske mitove mogu koristiti ne samo branitelji države kako ih glorificirali, već i oni koji ih ruše, s ciljem da ih ocrne i deskreditiraju. Mit hrani svoj kontramit i obrnuto. I tako danas imamo državotvorne »mitologije« Srbije i Hrvatske; Jasenovački mit, mit o kardinalu-mučeniku Alojziju Stepincu, Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata (ili Mit od stoljeća sedmog), Mitovi Stare Srbije, i nešto noviji: Mit o srpskoj agresiji (domovinski rat) i srpski mitovi o Vjerskim ratovima na Balkanu ili Građanskom ratu u Jugoslaviji. Treba li ovim primjerima pristupiti funkcionalistički? Dakako da ne, jer društvo koje nije kadro odnositi se prema mitovima o svome identitetu koje je samo isplelo sa izvjesnim stupnjem ironije i distance neće tako lako nikakvi politički i etnički poduzetnici mobilizirati u agresivne svrhe. Prema tome, iako *»Od svih fenomena ljudske kulture, mit i religija najupornije odolijevaju logičkoj analizi«* uloga je znanstvenika razotkrivanje smisla mita, razvijanje kritičke svijesti i shvaćanja o relativnosti povijesne »istine« kod javnosti. Budući da je s mržnjom govoriti o mržnji također mržnja i širenje mržnje, i oni koji povijest pišu i oni koji o njoj čitaju moraju »imati stalno na umu da je historija konstrukcija (a ne rekonstrukcija) povijesti«.